

УДК 371:132

Причини дискретності цивілогенезу

Ю.М. БРИЛО

Донецький національний університет, м. Донецьк, Україна, E-mail: bryloy@mail.ru

Авторське резюме

У статті розглядаються основні аспекти проблеми дискретності цивілогенезу шляхом дослідження головних причин такого фіналу. Автор робить висновок про недостатній рівень розробки зазначеного питання у сучасній філософській думці. Проводиться філософський аналіз відомих класифікацій можливих причин загибелі цивілізації в межах сучасної філософії історії. Здійснюється спроба класифікувати усі досліджені фактори дискретності як зовнішні та внутрішні причини загибелі цивілізації. До зовнішніх причин належать природний фактор, варварські набіги та міжцивілізаційні конфлікти. Внутрішню групу причин дискретності цивілізацій складають економічні фактори, внутрішні цивілізаційні конфлікти, соціальні розколи. Така класифікація вельми умовна, адже є група причин, яку важко однозначно віднести до зовнішніх чи внутрішніх складових.

Автор доходить висновку, що зовнішні причини роблять момент дискретності лише можливим, а вже соціальне ядро – цивілізаційна спільнота втілює у життя потенційну можливість. На користь цього свідчить той факт, що кожна цивілізація ставиться по-різному до рішення одних і тих же проблем. Важливе місце при рішенні проблеми дискретності відводиться культурно-расовій однорідності соціального ядра та периферії.

Ключові слова: дискретність, колапс, локальна цивілізація, міжцивілізаційні конфлікти, внутрішні конфлікти, смислове ядро, соціальне ядро.

The reasons of the discreteness of the genesis of civilisation

Yu.M. BRILO

Donetsk national university, Donetsk, Ukraine, E-mail: bryloy@mail.ru

Abstract

The main aspects of the problem of discontinuity of the genesis of civilization by examining the main reasons for such final are considered in the article. The author makes a conclusion about an insufficient level of development of this matter in the modern philosophical thought. The philosophical analysis of the known

classifications of possible causes of death of civilizations within the history of modern philosophy is given. The attempt to classify all studied factors of discreteness to external and internal causes of the downfall of civilizations is made. External causes include natural factor, barbaric attacks and conflicts between civilizations. Internal group of causes of the discreteness of civilizations constitute economic factors, internal civilizational conflicts, social cleavages. This classification is rather conventional, because there are reasons for that is difficult to unambiguously attributed to external or internal components.

The author concludes that the internal reasons make the moment of discreteness only possible, but already social nucleus – the community of civilization - embodies the potential scenario. The fact that each civilization relates differently to the solution of the same problems evidence in favor of of this. An important role of cultural and racial homogeneity of social core and peripherals is given in solving the problem of discreteness.

Key words: discreteness, collapse, local civilization, inter-civilizational conflicts, internal conflicts, semantic core, core social.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку людства виникли якісно нові явища, що не мають аналогів в історії. Зростає технічна могутність людини, змінились способи життя людей, форми їх взаємодії у суспільстві та між природою. При цьому з'явилися і нові проблеми глобального рівня, як-то: екологічні, демографічні, економічні, соціокультурні та інші. Відбувається справжній цивілізаційний «перелом», що супроводжується посиленням страхів та переживань за майбутнє як окремих цивілізацій, так і людства в цілому. На такому фоні особливо актуальною стає проблема дискретності цивілогенезу, що вимагає від науковців світу підсумувати увесь історичний досвід, з метою подальшої класифікації потенційних варіантів фіналу цивілогенезу.

Пояснення факторів динаміки сучасного поліцивілізаційного світу неможливе без ґрунтовного вивчення історії виникнення, становлення, розвитку, а в кінцевому рахунку і загибелі, цивілізацій-суб'єктів всесвітнього історичного процесу. Особливо складною та інколи навіть «містичною» вбачається остання фінальна складова цивілізаційного життя. Таємничість пов'язана, перш за все, з недостатнім рівнем дослідження окресленої проблеми як у національному, так і в світовому масштабах. Проблема загибелі цивілізації, а відтак і дискретності історії частіше за все різними дослідниками розглядається через аналіз причин такого фіналу.

Аналіз наукових досліджень. Складність локальної цивілізації як суб'єкта всесвітньої історії сприяє поліваріантності поглядів на причини її дискретності, які вивчені досить слабо. Філософи Просвітництва не ставили питання про причини загибелі цивілізацій. Філософські дослідники з початку XIX ст. відразу ж сконцентрували увагу на цьому феномені та виокремили проблему загибелі цивілізацій в якості предмета спеціального аналізу. На межі XIX–XX ст. та пізніше, протягом усього минулого століття, філософія все частіше звертається до аналізу зазначеної проблеми, переважно у контексті філософії історії.

Серед сучасних дослідників причин дискретності цивілізацій варто зазначити Дж. Тейнтера, Дж. Даймонда, К. Райта та інших. Названі

вчені не просто висунули власні погляди на головну причину загибелі цивілізації, а й спробували класифікувати усі можливі, на їх думку, причини такого явища.

Так, Дж. Тейнтер формує концепцію одинадцяти типів для пояснення занепаду цивілізацій: вичерпання ресурсів, поява джерела нових ресурсів, нездоланна катастрофа, невдача в адаптації, дія інших складних суспільств, вторгнення варварських суспільств, класові конфлікти, ціннісні фактори, випадковість подій, економічні фактори та остання (головна за схемою Дж. Тейнтера) – збільшення кількості енергії зі збільшенням складності системи, коли відбувається зменшення ефективності віддачі [7, с. 217]. В останньому випадку загибель цивілізації взагалі розглядається не як катастрофічна подія, а як повернення до нормальних умов існування, більш простих.

Інший американський дослідник К. Райт виокремлює чотири причини дезінтеграції та загибелі цивілізацій: катастрофа, завоювання, корупція та конверсія. Однак все ж таки сьогодні у гуманітарних науках інтерпретації загибелі цивілізації та виявлення причин даного феномена скоріше намічені, аніж усестороннє та глибоко проаналізовані [6].

Мета дослідження полягає в окресленні головних причин загибелі цивілізацій як зовнішнього так і внутрішнього характеру.

Виклад основного матеріалу. Першу групу, відомих на сьогодні і доволі розповсюджених, причин становлять природні фактори, такі як катаклізми (катастрофи, епідемії), зміна клімату чи ресурсної бази. У більшості вчених зазначені фактори аналізуються як три окремі причини. На нашу думку, з метою узагальнення їх можна поєднати, адже вони мають однакове коріння – природу, оточуюче середовище. Звісно сама по собі природа не нищить цивілізації (за винятком можливих катастроф у минулому, як-то – мінойська цивілізація), важливо як людина, а точніше соціальне ядро локального утворення сприйме природні зміни.

Таке пояснення загибелі цивілізації сягає коріннями ще текстів Біблії з її всесвітнім потопом. Схожим чином Плагон інтерпретував загибель давньої цивілізації атлантів. Неподолані катастрофи – це занадто легке пояснення

складних проблем цивілізаційного розвитку, що мають привабливий вигляд для багатьох дослідників. Однак, на нашу думку, вони мало ймовірні за своїм характером та виступають у ролі недостатнього пояснення дискретності. Сама катастрофа має всі шанси відбутися, але її масштаби повинні бути значно більшими, аніж виверження одного вулкана чи землетрус, щоб настав момент дискретності. Скоріш за все, цивілізаційне ядро – творчо активна, дієва частина цивілізаційної спільноти, не може подолати катастрофічні наслідки та перелаштувати суспільний устрій за вимогами обставин. Але тоді, все ж таки, що є причиною: природа чи сама людина? Крім того, катастрофічні причини дискретності згадуються лише при описанні загибелі давніх цивілізацій, коли точних даних, доказів чи свідчень через великий відрізок часу просто не залишилось. Сучасний американський фахівець з еволюційної біології та фізіології Дж. Даймонд у роботі «Колапс: чому одні суспільства виживають, а інші гинуть?» [3] теж акцентує увагу саме на екологічних факторах. Однак на початку роботи він обмовляється, що причини колапсу екологічного характеру завжди супроводжуються додатковими супутніми факторами. Як результат, Дж. Даймонд формує схему з п'яти пунктів: руйнування середовища проживання, зміна клімату, ворожі сусіди та дружні торгові партнери, відношення самого суспільства до оточуючого середовища. Перші чотири фактори можуть не мати значення для суспільства, тоді як останній – завжди однаково важливий.

До природних факторів загибелі цивілізації можна віднести і вичерпання ресурсів. Корінна проблема знаходиться у поступовому виснаженні ресурсів, частіше за все сільськогосподарських, через погане ведення господарства [7]. В такому випадку - це прояв внутрішніх суб'єктивно-цивілізаційних сил. Крім того, мова може йти про швидку втрату ресурсів через зміни в оточуючому середовищі та кліматі, що означатиме об'єктивні зовнішні, незалежні від спільноти, фактори руйнування. Таким чином, одна причина може бути як внутрішньою, так і зовнішньою по відношенню до цивілізації.

Але не лише втрата ресурсів, а, як це не парадоксально, й поява нового їх джерела також може стати фактором дискретності цивілогенезу. В умовах нестачі природних ресурсів формування нової ресурсної бази призводить до ослаблення соціального контролю, підриву традиційної ієрархії відносин та зниження рівня регуляції. Так, британсько-австралійський історик Г. Чайлд [9] припускав, що введення заліза, значно дешевшого та більш легкого у виготовленні, аніж бронзи, дало змогу селянам та кочівникам отримувати зброю, за допомогою якої вони могли витримати натиск армій цивілізаційних держав. Такого роду обставина призвела до падіння мікенської та хетської держав [7, с. 218].

Аналіз зазначених причин доводить, що природні фактори можуть стати імпульсом для погіршення (в однаковій мірі як і для покращення) життя цивілізаційної спільноти, однак вони у більшості випадків не обумовлюють абсолютний колапс чи дискретність. Подальше рішення проблеми залежить від спроможності цивілізаційної меншості вибирати нові адекватні шляхи розвитку, прилаштовуватися до нових умов.

Згадуючи вичерпання ресурсів як головний фактор дискретності цивілогенезу, деякі дослідники при цьому мають на увазі ресурси дещо іншого характеру – людські та матеріальні, в пряму протилежність природним. Такий підхід дозволяє виокремити інший фактор дискретності – економічний. Зазначена точка зору спирається на теорію піввікових хвиль в економіці російського економіста та соціолога М.Д. Кондратьєва [4]. Згідно з теорією російського вченого нестача ресурсів викликає кризу, за якою слідує поява нових технологій, а також нових форм соціального та політичного життя, що дає можливість суспільству використовувати раніше невідомі людські та матеріальні ресурси.

У роботі М. Лайтмана та В. Хачатуряна [5] наводиться наступний приклад з історії, коли Критська цивілізація загинула після виверження вулкана на острові Фера. Гігантська приливна хвиля завдала величезних матеріальних збитків, внаслідок чого міські центри були зруйновані. Клімат різко погіршився – настало похолодання і життя на Криті припинилось практично на чверть століття. Далі, причиною загибелі ахейської цивілізації теж називається виснаження матеріальних ресурсів внаслідок постійних міжусобних війн.

Результати всіх вищезазначених випадків були однаковими – занепадали міста, ірригаційні системи, торгівля, ремесла, мистецтво та писемність – все забувалось. При цьому загибель цивілізації не обов'язково призводила до вимирання усього населення, хоча його чисельність значно зменшувалась через погані умови життя та вимушені міграції. Усі головні якості цивілізації втрачались, і суспільство знов ставало простим, поверталось до родоплемінного ладу, щоб вижити. Після тривалої перерви, яка іноді продовжувалась протягом століть, розвиток цивілізації починався знову, але вже зусиллями інших народів [5]. Фактично йдеться про початок абсолютно нової цивілізації.

Не менш «популярною» серед істориків причиною дискретності є війовничі навали інших цивілізацій чи варварських суспільств, що передбачає суперництво між двома суспільствами за доступ до ресурсів. Варто погодитись, що варварські суспільства часто фігурують в історії Північної та Південної Америки, хараппської цивілізації, Месопотамії, Римської імперії та інших. Виторгнення варварських племен за своїм значенням схоже на вплив нездоланної катастрофи: непомірно легке рішення для складної

проблеми. Адже яким чином варварські народи з племінним рівнем організації можуть зруйнувати більш сильну та розвинену цивілізацію? Навіть якщо припустити таке завершення справи, то навіщо примітивному суспільству нищити цивілізаційне утворення, яке варте того, щоб бути захопленим? Чому варварські племена не займають місце самої цивілізації, а зникають зі сцени історії таким же несподіваним чином, як і з'являються на ній? Такі гіпотези ставлять значно більше нових питань, ніж надають пояснень. Більше того, історія існування, наприклад, давніх цивілізацій завжди супроводжувалась періодичними набігами сусідніх племен, які вони успішно відбивали. Варто згадати лише історію Західної Римської імперії, коли вона зазнавала численних варварських набігів. Датою падіння Риму умовно вважають 476 рік, коли був усунений останній імператор. Однак ще до того як імперія впала, її оточували варварські племена, що проживали у Північній Європі та Центральній Азії й періодично атакували цивілізовану Європу (також і Індію з Китаєм). Виходить, що більш ніж тисячу років Рим успішно відбивав атаки варварів, але у кінцевому рахунку перемогли саме варвари [3]. У чому ж причина їхньої перемоги: збільшилася чисельність чи покращала організація? Чи причина була у самому Римі? Можливо в середині самої імперії склалися необхідні передумови для того, щоб уже «класичний» для Риму набіг примітивних народів став фатальним?

Інша складова зазначеного фактора дискретності – міжцивілізаційні конфлікти, що продовжують загострюватися на сучасному етапі розвитку людства. Міжцивілізаційні конфлікти, на нашу думку, можуть бути значно потужнішим фактором дискретності цивілізацій, причому як локального, так і глобального рівня (коли людство знищить само себе). Цивілізаційні відмінності носять реальний, суттєвий та постійний характер. Їх основу складають відмінності у складових смислового ядра локальних цивілізацій. Цивілізаційне ядро впливає на процес формування та специфіку релігій, що є «класичними» чи традиційними для певної цивілізації. Відтак релігійні непорозуміння – це головний наступ на цілісність смислового ядра локального утворення, загроза традиції та автономності. Можливо тому, релігійний фанатизм та культурно-релігійна нетерпимість отримують «друге дихання» у наші дні.

Не останню роль у міжцивілізаційному протистоянні відіграє і сам процес глобалізації, що робить світ затісним для всіх його учасників. З паралельним посиленням економічних, політичних та культурних контактів відбувається розмивання цивілізаційних меж, що знов таки загрожує смислового ядру. Сучасна модернізація та соціальні зміни частіше за все ототожнюються з вестернізацією та західнізацією, тобто наступом Заходу на цивілізаційні

сенси незахідних цивілізацій та культур [1].

Так би мовити «зворотний бік медалі» складають внутрішні цивілізаційні конфлікти чи розколи. Вельми актуальною сьогодні є відсутність єдності, значні культурні відмінності між її представниками в межах однієї цивілізації. С. Хантінгтон влучно підмітив, що «практично всі країни різномірні та складаються з двох або більше етнічних, расових, релігійних груп» [8, с. 206], що провокує відповідні конфлікти та порушує стабільність цивілізації як соціоісторичного організму. Перемога однієї з груп може покласти край одній цивілізації та дати початок іншій. Особливо небезпечними в цьому сенсі є так звані «розколоти держави», де великі групи належать до різних цивілізацій.

Розкол в одній периферійній державі не може стати причиною загибелі цивілізації, але якщо мова йде про культурно-географічний центр? Якщо розкол відбувається у стержневій країні, яке майбутнє чекає цивілізацію? Індія як стержнева країна є полем взаємодії індусів та мусульман. Безумовна перевага останніх може звести нанівець ціннісне ядро Індійської цивілізації чи повністю трансформувати його.

Частина науковців та філософів пропонує демографічний фактор в якості причини дискретності цивілізацій, маючи на увазі різке зменшення чи збільшення чисельності населення локальної цивілізації. Особливо актуальним зазначений фактор став на сучасному етапі розвитку людства. Ряд дослідників пов'язують можливу загибель людської цивілізації зі швидким надмірним зростанням населення Землі – глобальна дискретність. Людство сьогодні вже зустрілось з загальною проблемою перенаселення, яке означає поступове виснаження ресурсів Землі та сприяє збільшенню конфліктів за ресурси. Як результат чи сама природа «звільниться» від нас чи саме людство врятує Землю самознищенням, для якого у світовій спільноті є всі необхідні наукові знання та технологічні можливості.

Інші вчені зазначають, що проблема криється у зменшенні чисельності людей саме білої раси і це вже прояв потенційної локальної дискретності. Особливо гостро питання стоїть у європейських країнах. Тому часто демографічний фактор дискретності наводять як головну причину загибелі, саме Західної цивілізації (через натиски інших народів). А що ж на це каже сучасна практика? Дійсно, останні десятиліття стали часом невідомого раніше зростання чисельності населення Землі. Зазначений процес відбувається вкрай нерівномірно, що сприяє величезній демографічній асиметрії: з одного боку, схильні до депопуляції промислово розвинені держави Півночі, з іншого – перенаселені країни Півдня, що лише розвиваються.

Низка дослідників проголошує винним у загибелі цивілізації сам народ, точніше його «дієву» частину – творчу меншість, еліту за версією

А.Дж. Тойнбі. На його думку, занепад не можна приписати космічним причинам, географічним факторам чи натиску ворогів, тобто зовнішнім детермінантам. Фундаментальною причиною надламу цивілізації є внутрішній вибух, через який суспільство втрачає спроможність до само-детермінації. Виходить, що винна сама цивілізаційна спільнота. М.Я. Данилевський, відзначаючи зовнішній фактор як причину загибелі культурно-історичних типів, все ж таки більше уваги приділяє внутрішнім процесам як головним причинам краху.

Близький до такого розуміння дискретності і представник етнографічного підходу Л.М. Гумільов у роботі «Етногенез та біосфера Землі» [2]. Він пов'язує припинення існування цивілізації з фактом загибелі чи скоріше виродження самої діючої особи історії, носія цивілізації – народу. З припиненням самовідтворення народу закінчуються ера цивілізації та самостійна історія окремої цивілізації. Причому цей процес носить вже не зовнішній, а цілком внутрішній характер, тобто залежить від самого цивілізаційного ядра та його периферії.

Вже згадуваний нами раніше Дж. Тейнтер у своїй класифікації причин загибелі цивілізацій виокремлює цілу групу теорій про класові конфлікти, соціальне протиріччя, погане управління та зловживання влади. Спільним моментом таких підходів учений вважає положення про антагонізм та конфліктні інтереси різних соціальних верств. Загибель стає результатом таких конфліктів, бо вони призводять до відмови населення від підтримки верхів та до прямого повстання проти них. Окремо Дж. Тейнтер вказує на ціннісний фактор, що пояснюється такими поняттями, як «декаданс», «життєва сила», «втома», «занепад», «генетичний код». При цьому зазначена група причин дискретності, на думку самого вченого, стає проявом суб'єктивізму в оцінках дослідників і не супроводжується виявленням причинного механізму з подальшим науковим аналізом.

Висновки. Проведений аналіз причин колапсу чи дискретності історії цивілізацій дозволяє умовно класифікувати усі фактори як зовнішні (об'єктивні, що не залежать від дій суб'єкта – цивілізації чи її спільноти) так і внутрішні. Подібна класифікація не може бути абсолютною чи універсальною, адже деякі фактори важко віднести однозначно до певної групи. До зовнішніх

факторів дискретності слід віднести: природні фактори, варварські набіги та міжцивілізаційні конфлікти. До внутрішніх факторів: економічні фактори, внутрішні цивілізаційні конфлікти, соціальні розколи. А ось, наприклад, як класифікувати демографічну складову? Винна сама цивілізаційна спільнота з неправильною демографічною політикою чи сусідня цивілізація з необмеженим приростом населення?

Зовнішні фактори роблять момент дискретності лише можливістю, а цивілізаційна спільнота втілює у реальність потенційний сценарій. Різні цивілізації по різному ставляться до однакових проблем. Наприклад, проблема зведення лісів повставала перед багатьма товариствами минулого, серед яких гірська частина Нової Гвінеї, Японія, Тікопія і Тонга знайшли спосіб уберегти ліси і зараз досягають успіху, в той час як острів Пасхи, Мангарева і норвезька Гренландія (період з історії X-XVI ст., коли зазначена територія знаходилась під норвезьким пануванням) піддалися колапсу. Як зрозуміти, в чому відмінність? Реакція суспільства залежить від економічних і соціальних інститутів, а також від культурних цінностей. Ці інститути і цінності впливають на те, як суспільство збирається вирішувати (і чи збирається) свої проблеми [3].

Відтак, зовнішні фактори створюють загрозу існування цивілізації тільки в разі її внутрішньої нестабільності. Вони можуть створити кризу у життєвому циклі цивілізації, однак стати глибинною причиною дискретності – не можуть. Важливо зазначити, що локальна цивілізація існує доти, поки її соціальне ядро та периферія расово та культурно однорідні. Втрата культурно-расової однорідності призводить до якісної зміни цивілізаційного ядра. Головна ж глибинна причина дискретності цивілізації має іманентний характер і обумовлюється самою специфікою цивілізації, відсутністю гнучкості в її структурі. Зовнішні фактори призведуть до занепаду лише у тому випадку, якщо на те є передумови в цивілізаційному утворенні.

Таким чином, крах чи загибель цивілізації – це наслідок дії у комплексі внутрішніх причин, але спровокованих зовнішніми факторами. Перед наочним виявленням дискретності завжди відбувається внутрішня криза, але частіше за все вчені вивчають не її, а зовнішні прояви цієї кризи, які і визнаються в якості істинних причин дискретності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Альянс цивилизаций (трудный диалог в условиях глобализации). Сборник материалов «круглого стола» / Отв.ред. П.П. Яковлев. – М.: ИЛА РАН, 2010. – 208 с.
2. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли / Л.Н. Гумилев. – М.: Институт ДИ-ДИК, 1997. – 640 с.
3. Даймонд Д. Коллапс / Д. Даймонд. – М.: АСТ, 2008. – 800 с.
4. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения: Избр. тр. / Сост. Ю.В. Яковец. - М.: Экономика, 2002. - 767 с.
5. Лайтман М., Хачатурян В. Всемирная история в зеркале кабалы / М. Лайтман, В. Хачатурян. - М.: ЛЕНАНД, 2012. – 304 с.

6. Сколота З.Н. Проблема гибели цивилизации как предмет философской рефлексии: дис. канд. филос. наук: 09.00.11. - М., 2009. – 161 с.
7. Тейнтер Дж. Причины крушения цивилизаций / Дж. Тейнтер // Сравнительное изучение цивилизаций: Хрестоматия. - М., 1998 - С. 216-227.
8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. - М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
9. Чайлд Г. Древнейший Восток в свете новых раскопок / Г. Чайлд. - М.: Издательство иностранной литературы, 1956. — 324 с.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2014

REFERENCES:

1. Aljans civilizacij (trydnij dialog v ysloviyah globalizacii): sbornik materialov kryglogo stola (Alliance of civilizations (tough dialogue in the context of globalization): the sourcebook of «roundtable»: redactor P.P. Yakovlev. Moscow, 2010. 208 p.
2. Gumilev L.N. Etnogenez i biosfera Zemli (Ethnogenesis and biosphere of the Earth). Moscow, 1997. 640 p.
3. Diamond J. Kolaps (Collapse). Moscow, 2008. 800 p.
4. Kondratyev N.D. Bolshie cikli konjunktury i teoriya predvideniya (Large cycles of conditions and the theory of foresight). Moscow, 2002. 767 p.
5. Lightman M., Khachatryan V. Vsemirnaya istoriya v zerkale kabbali (World history in the mirror of Kabbalah). Moscow, 2012. 304 p.
6. Skolota Z.N. Problema gibeli civilizacii kak predmet filosofskoj refleksii: dis. kand. philos. nauk: 09.00.11. (The problem of the destruction of civilization as a subject of philosophical reflection)– Social philosophy. Moscow, 2009. 161 p.
7. Teinter J. Prichini krysheniya civilizacij (Causes of the collapse of civilizations). Sravnitelnoe izychenie civilizacij: antologiya, Moscow, 1998. pp. 216-227.
8. Huntington S. Stolknovenie civilizacij (The clash of civilizations. [translation from English]). Moscow, 2003. 603 p.
9. Child G. Drevnejshij Vostok v svete novih raskopok (The ancient East in the light of the new digs). Moscow, 1956. 324 p.

Брило Юлія Миколаївна – аспірант
Донецький національний університет
Адреса: 83001, м. Донецьк, вул. Університетська, 24
E-mail: bryloy@mail.ru

Brilo Yulia Mykolaivna – postgraduate
Donetsk national university
Address: 24, Universitetskaya str., Donetsk, 83001
E-mail: bryloy@mail.ru